

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
Institutul Studiul Artelor

Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 728.81(478)(043.33)

ȘLAPAC Mariana

ARHITECTURA DE APĂRARE DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ
(mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)

17.00.04. – Arta plastică, arta aplicată
și decorativă și arhitectură

A U T O R E F E R A T
al tezei de doctor habilitat în studiul artelor

Chișinău
2004

Teza a fost elaborată în cadrul Institutului Studiul Artelor al Academiei de Științe a Moldovei.

Referenți oficiali:

Tereza Sinigalia, doctor în studiul artelor, profesor universitar (București)

Demir Dragnev, doctor habilitat în istorie, membru corespondent al AȘM, profesor universitar (Chișinău)

Ion Chirtoagă, doctor habilitat în istorie (Chișinău)

Susținerea va avea loc la „_2_” iunie _____ 2004, ora _____ 14 _____ în ședința Consiliului științific specializat DH-22-17.00.01-01 de conferire a gradului științific de doctor habilitat în studiul artelor de pe lângă Institutul Studiul Artelor al Academiei de Științe a Moldovei (Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1).

Teza de doctor habilitat și autoreferatul pot fi consultate la biblioteca Academiei de Științe a Moldovei (Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1).

Autoreferatul a fost expediat la „_2_” _____ mai _____ 2004

Secretarul științific

al Consiliului științific specializat, dr _____ Victoria Fedorenco

Autorul, dr _____ Mariana Șlapac

CARACTERIZAREA GENERALĂ A TEZEI

Arta fortificațiilor însoțește evoluția umanității constituind o parte importantă a culturii și civilizației. Ea reflectă însăși istoria, multiplicând încontinuu diversele soluții de arhitectură militară: se perfecționează formulele vechi, se elaborează altele noi. Toate sînt verificate în practica războiului.

În evul mediu, întreaga Europă era împînzită de cetăți și castele. Și în Moldova istorică fortificațiile au atins un înalt grad de eficacitate în apărare. Sistemul defensiv al țării cuprindea cetăți voievodale de piatră și lemn, incinte urbane, curți domnești și boierești, mănăstiri fortificate, pasuri întărite, construcții-baraje, amenajări-capcane ș.a. Printre comanditarii pieselor cu caracter „pur militar” se numără domnitorii Petru I Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș ș.a. Parametrii constructivi, arhitecturali și artistici ai cetăților de piatră din Moldova pledează pentru înscrierea lor în rîndurile realizărilor de marcă ale arhitecturii militare medievale.

Actualitatea temei investigate și contribuțiile înaintașilor. Amenajările fortificate din Moldova medievală au suscitât interesul mai multor cercetători. Primii le-au acordat atenție cronicarii moldoveni Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, precum și ilustrul cărturar enciclopedist, domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir. De la ei ne-au parvenit informații sumare despre diferite fortărețe.

În secolul al XIX-lea au apărut lucrările lui A. Zașciuk, P.N. Batiușkov și articolele membrilor Societății Imperiale de Istorie și Antichități din Odessa (A.L.Bertier-Delagarde, A.A. Kociubinski, N.N. Murzakevici, C. Stamati ș.a.), în care figurează date de ordin istoric, arheologic și epigrafic.

Prețioase pentru cercetarea cetăților au fost investigațiile specialiștilor din România. O lucrare fundamentală aparține lui N. Iorga. Bazîndu-se pe un vast material documentar, descoperit în diverse arhive, acest savant reconstituie istoria celor mai însemnate orașe-porturi din Moldova medievală: Chilia și Cetatea Albă. Amenajările întărite au stat în atenția lui Z. Arbure, I. Bogdan, A. Lapedatu, A. Ta-

noviceanu, P. Constantinescu-Iași, Sc. Panaitescu, Șt. Ciobanu, Gh.I. Brătianu, N. Bănescu, F. Hann, O.G. Lecca, A.D. Culea, N. Grigoraș ș.a. O primă sinteză asupra fenomenului „apărarea românească prin fortificații” a fost făcută de R. Rosetti – o încercare de a demonstra rolul major al sistemului defensiv românesc în evul mediu. Printre primele lucrări de arheologie cele mai importante aparțin lui P. Nicorescu și Gr. Avakian. Date interesante despre cetățile Moldovei pot fi găsite în publicațiile lui V. Vătășianu, Gr. Ionescu, Gh. Curinschi, V. Florea, C.C. Giurescu ș.a.

Mersul ascendent al arheologiei românești a impulsionat elaborarea unor broșuri și monografii dedicate amenajărilor fortificate din Moldova. Merită menționate lucrările lui R. Popa despre cetatea Neamț, monografia lui K.A. Romstorfer despre Cetatea de Scaun de la Suceava, monografia lui Gh. Diaconu și N. Constantinescu despre cetatea Șcheia, monografia lui M.D. Matei și Em.I. Emandi despre Cetatea de Scaun și curtea domnească din Suceava, precum și o serie de alte publicații semnate de aceiași autori.

Este substanțial aportul lui L. Chițescu la studierea fortificațiilor domnești și incintelor urbane din Moldova medievală. Datorită investigațiilor acestui cercetător s-a schimbat esențial imaginea despre istoria și arheologia mai multor amenajări defensive.

Trebuie amintită și fundamentala monografie a lui T.O. Gheorghiu – cea mai amplă în sensul cuprinderii temporale și spațiale a arhitecturii militare românești. Ea se remarcă prin prezentarea globală a fenomenului, o riguroasă selectare a datelor disponibile și un bogat material ilustrativ selectat cu competență. O altă lucrare valoroasă a aceluiași cercetător urmărește specificul apărării urbane medievale, inclusiv pe teritoriul Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei. Prezintă interes și câteva articole cu același subiect publicate de T.O. Gheorghiu.

Printre lucrările mai importante elaborate de autorii români se cer menționate și cele semnate de V. Spinei, Șt.S. Gorovei, A. Husar, P. Diaconu, O. Iliescu, Șt. Andreescu, I. Câdea, A. Andronic, Gh. Anghel, A. Pippidi, P.V. Batariuc ș.a.

Cetățile din interfluviul Prut-Nistru au beneficiat, de asemenea, de atenția specialiștilor din Republica Moldova (Republica Sovietică Socialistă Moldovenească). În legătură cu originea și etapele lor de construcție pot fi invocate lucrările lui A.H.Toramanian, P.P. Bârnea și T.F. Reaboi, V.A. Voitehovski, T. Nesterov ș.a. Cercetările arheologice și istorice ale unor cetăți sînt oglindite în articolele lui G.D. Smirnov, G.F. Cebotarenco, I. Hîncu, A. Eșanu și V. Eșanu, I. Chirtoagă, Gh. Postică ș.a. Prezintă interes teza de doctorat a lui V.A. Voitehovski despre cetatea Soroca, monografia lui P.P. Bârnea et. al. despre Cetatea Albă și Chilia (manuscris), monografia lui P.P. Bârnea et. al. despre Orheiul Vechi (manuscris), monografia lui G. Astvațaturov despre cetatea Bender și monografia Tamarei Nesterov despre monumentele de arhitectură de la Orheiul Vechi. Toate aceste lucrări au contribuit într-o măsură sau alta la elucidarea anumitor aspecte referitoare la istoria și arhitectura cetăților din Moldova.

Nu pot fi trecute cu vederea nici publicațiile specialiștilor din Ucraina și Rusia. Date prețioase de ordin arheologic și istoric conțin lucrările lui B.A. Timoșciuk, A.A. Kravcenko, G.G. Mezențeva, A. Kunița, I.G. Konovalova ș.a. Unele aspecte privind arhitectura cetăților Hotin, Cetatea Albă și Ismail au fost cercetate de G.N. Logvin, G.G. Mezențeva și I.A. Ivanenko, B. Kolosok ș.a.

Printre lucrările autorilor din Franța, Germania, Italia, Bulgaria, Polonia și Turcia cele mai însemnate aparțin lui M. Balard, M. Cazacu, P. Năsturel, N. Beldiceanu, G. Pistarino, G. Airaldi, P. Stringa, E. Todorova, A. Kuzev, M. Dobrovolski, O. Górká, M. Milkowicz, I. Öz, M. Erdoğan ș.a.

Dar marea majoritate a tuturor publicațiilor menționate nu abordează de loc problemele de arhitectură, limitîndu-se doar la problemele istorice și arheologice. Constatăm că pînă în prezent n-a apărut o lucrare de sinteză consacrată arhitecturii militare din Moldova. În același timp, au rămas neinvestigate cîteva cetăți de piatră care au avut o deosebită însemnătate în sistemul de apărare a țării.

Cele expuse fac evidentă utilitatea prezentei lucrări dedicată cetăților Moldovei medievale – rodul unei practici multisekulare care a încorporat experiența, măiestria

și talentul mai multor generații.

Subiectul tezei este actual prin coroborarea totalității informațiilor existente cu studii noi și prin încercarea de a reconstitui imaginea de ansamblu a arhitecturii militare din Moldova istorică. Se completează considerabil cu date inedite fișele individuale de monument. În atenția autorului este și nivelul morfologic, raportat la părțile componente ale celor mai însemnate complexe defensive din Moldova.

Obiectul studiului îl constituie Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Nouă de lângă Roman, citadela de la Orheiul Vechi, Cetatea Albă, cetățile Neamț, Soroca, Chilia, Tatarbunar, Hotin, Țețina, Tighina (Bender) ș.a.

Scopul principal al lucrării constă în analiza sistemului de fortificații al Moldovei istorice sub aspect arhitectural fiind urmărite constituirea și evoluția lui în timp în corespundere cu cerințele vremii.

Pentru atingerea acestui scop se cer realizate următoarele obiective:

- 1) sistematizarea datelor documentare despre cetățile medievale din Moldova;
- 2) evidențierea specificului lor arhitectural-planimetric și compozițional;
- 3) studierea morfologiei elementelor constitutive;
- 4) analiza comparativă a cetăților din Moldova cu fortificațiile altor țări;
- 5) cercetarea procedeele tehnico-constructive;
- 6) completarea „dosarului” arhitecturii militare din Moldova cu noi informații.

Limitele geografice ale studiului corespund teritoriilor Moldovei medievale dinainte de amputările inițiale făcute de otomani (astăzi Republica Moldova, partea de est a României și părțile de sud-vest ale Ucrainei).

Limitele cronologice sînt: mijlocul secolului al XIV-lea (constituirea statului de sine stătător – Țara Moldovei) și mijlocul secolului al XVI-lea (începutul apusului fortărețelor de piatră și integrarea Moldovei în sistemul politic al Imperiului Otoman).

Baza științifică a studiului o constituie lucrările în domeniul arhitecturii, arheologiei, istoriei și artei militare din Republica Moldova, România, Ucraina, Rusia, Turcia, Franța, Polonia, Italia, Lituania, Ungaria, Iugoslavia, Germania,

Anglia și alte țări. De asemenea, autorul a folosit mai multe surse primare: arheologice (date arheologice din proiecte de restaurare, rapoarte arheologice, desene și fotografii arheologice ș.a.), iconografice, grafice și cartografice (vederi, desene tehnice, relevee, hărți, desene artistice păstrate în diferite colecții sau publicate), epigrafice (desene sau fotografii ale vechilor inscripții, publicate sau păstrate în diferite colecții), scrise (letopisește moldo-slavone, moldo-germane, moldovenești, cronici venețiene, poloneze ș.a., note de călătorie ale unor călători străini, misionari și diplomați, acte – documente notariale, corespondență personală și oficială) ș.a. Și totuși cercetarea cetăților în perioada amintită a întâmpinat dificultăți generate de puținătatea izvoarelor de epocă, insuficiența probelor arheologice, dispersarea materialelor grafice prin diferite colecții ș.a.

Metodologia de abordare este bazată pe cercetările de teren (măsurători, lucrări de fixare grafică și fotografică a monumentelor), precum și pe coroborarea diferitelor materiale informative, publicate sau găsite în fondurile arhivelor din Chișinău, Moscova, București, Viena, Istanbul, Varșovia, Sankt Petersburg, în muzeele, bibliotecile și instituțiile de restaurare din Republica Moldova, România, Ucraina și Rusia și din colecții particulare.

Autorul a cercetat o cantitate impunătoare de documente de arhivă: planuri, hărți, gravuri, stampe, acuarele, desene tehnice ș.a. realizate în secolele XVI-XIX de italieni, turci, francezi, ruși, germani, austrieci ș.a.

Prezentul demers științific se bazează pe o metodologie complexă, fiind utilizate diferite metode de cercetare: descriptivă, comparativă, contextualistă și de inducție logică. Sînt aplicate metodele analizei arhitecturale, metrologice, tipologice și grafice care contribuie la relevarea particularităților arhitecturale ale cetăților din Moldova medievală.

Noutatea științifică a rezultatelor obținute. În lucrare sînt puse în valoare o serie de materiale documentare aflate în Arhiva Militară-Istorică a Rusiei din Moscova, în Arhiva Actelor Vechi a Rusiei din Moscova, în Arhivele Naționale din București, în Cabinetul de Hărți și Cabinetul de Stampe ale Bibliotecii Academiei

Române din București, în Arhiva de Război din Viena, în Muzeul Rus de Stat din Sankt Petersburg, în Arhiva Flotei Militare-Maritime din Sankt Petersburg, în Muzeul Național din Varșovia, în Arhiva Națională a Republicii Moldova din Chișinău, în bibliotecile și muzeele din Republica Moldova, România, Ucraina și Rusia.

De asemenea, în circuitul științific se introduc unele materiale grafice din fondurile Institutului „Ucrproiectrestavrația” din Kiev, ale Direcției de Protecție a Patrimoniului Cultural a Administrației Ținutale de Stat din Odessa, ale Centrului de Proiectare pentru Patrimoniul Național Cultural din București, ale Combinatului „Restauratorul” din Chișinău și din alte colecții. Toate aceste materiale contribuie la elucidarea unor aspecte nestudiate sau insuficient explorate, legate de trecutul cetăților din Moldova.

Pentru prima dată arhitectura acestor amenajări defensive este supusă unei cercetări complexe (sînt studiate particularitățile arhitectural-planimetrice și conceptul spațial, caracteristicile tipologice și artistice, procedeele tehnico-constructive ș.a.). În urma abordării din perspectivă interdisciplinară a mai multor aspecte legate de trecutul cetăților s-a ajuns la rezultate noi privitor la atribuirea și datarea unor fortărețe, la restabilirea înfățișării unor construcții deja inexistente, la descifrarea unor inscripții comemorative ș.a. Sînt prezentate, în premieră, șirul evolutiv și șirurile tipologice ale cetăților moldovenești, precum și grupurile vizuale ale fortărețelor-analogii. Pentru prima dată sînt determinate modelele de bază, fiind urmărite căile probabile de pătrundere a acestor modele în Țara Moldovei.

În teză figurează date inedite referitoare la planuri, secțiuni și fațade ale cetăților în cauză, la decorul interioarelor, la subterane și tainițe, la semnele lapidare și apotropaice ș.a. În circuitul științific se introduc relevee ale unor amenajări fortificate dispărute încă în secolul al XIX-lea și variante de reconstituire a unor cetăți astăzi inexistente. Lucrarea conține și noi mărturii vizînd meșterii și responsabilii de lucrări.

Semnificația teoretică. Studiul efectuat permite de a completa banca de date a „castelologiei” – știință *in statu nascendi*. În acest context se cere relevantă contribuția

poporului nostru la evoluția arhitecturii militare universale. Complexele defensive din spațiul investigat sînt, de fapt, exemple de asimilare creatoare a unor modele arhitectonice alogene. Specificul arhitecturii de apărare din Moldova medievală e tratat în plan comparatist cu realizările respective din alte formațiuni statale fiind precizate sursele primare și secundare, influențele directe și indirecte, precum și replicile.

Anumite rezultate ale lucrării pot contribui la elucidarea unor momente controversate din sfera altor științe umanistice (istorie, arheologie, epigrafie, toponimie ș.a.).

Valoarea aplicativă a investigațiilor. Prezentul demers științific va fi util pentru arhitecți, cercetători în domeniul artelor plastice, istorici, arheologi, urbaniști și toți acei care se interesează de trecutul medieval al Republicii Moldova, României, Ucrainei și Turciei. Rezultatele cercetării pot fi folosite la pregătirea publicațiilor și cursurilor de arhitectură și artă națională, otomană și ucraineană. Aceste rezultate vor oferi un ajutor real restauratorilor și colaboratorilor complexelor muzeale, contribuind, de asemenea, la dezvoltarea turismului.

Aprobarea rezultatelor tezei. Lucrarea a fost elaborată în cadrul Institutului Studiul Artelor al Academiei de Științe a Moldovei, discutată la ședințele Consiliului științific și ale Seminarului specializat de profil și recomandată pentru susținere.

În baza unor rezultate ale cercetării au fost elaborate comunicările la conferințe, sesiuni și simpozioane naționale și internaționale, desfășurate în Republica Moldova, România și Ucraina, printre care:

1. Sesiunea Comisiei de Istoria Orașelor din România „Meșteșugurile în viața orașelor”, Sighișoara, iunie 1998 (comunicarea „Breslele meșteșugărești și topografia urbană a unor orașe din Moldova”, coautor A. Tofan);

2. Simpozionul Internațional „Реставрация, реконструкция, урбоэкология”, Sergheevka – Belgorod-Dnestrovski, septembrie 1998 (comunicarea „Cine a construit Cetatea Albă ”),

3. Conferința științifică dedicată aniversării a 400 ani de la înființarea Episco-

piei Hușilor, Huși, octombrie 1998 (comunicarea „Lăcașurile de cult ale unor cetăți moldovene”);

4. Sesiunea Comisiei de Istoria Orașelor din România „Imaginea orașului în lumina izvoarelor iconografice”, Sibiu, septembrie 1999 (comunicarea „Imaginea orașului Chilia în lumina surselor documentare din secolele XVI-XVIII”);

5. Conferința științifică „Monumente istorice din România – valori ale patrimoniului cultural european”, ediția a IX-a, Alba Iulia – Cîlnic, septembrie 2002 (comunicarea „O cetate de factură bizantino-orientală”);

6. Sesiunea Națională de Comunicări Științifice „85 de ani de la unirea Bucovinei cu România”, Suceava, noiembrie 2003 (comunicarea „O cetate construită integral de Ștefan cel Mare”) ș.a.

Rezultatele cercetării au fost expuse în 3 monografii (39 c.a.) și mai multe articole științifice publicate în Republica Moldova, România și Ucraina în decursul anilor 1994-2004 (a se vedea lista lucrărilor științifice publicate la tema tezei).

Structura lucrării. Teza cuprinde introducerea, trei capitole, încheierea, notele, bibliografia, anexele (parametrii principali ai celor mai importante cetăți de piatră din Moldova, un glosar de termeni de arhitectură militară, un dicționar poliglot al termenilor de arhitectură militară și lista pîrcălabilor cetăților voievodale din Moldova, toate pentru perioada investigată), precum și materialul ilustrativ (7 planșe și 252 figuri).

CONȚINUTUL TEZEI

În **Introducere** este argumentată actualitatea temei de studiu, sînt determinate scopul și obiectivele investigațiilor, sînt fixate limitele cronologice, sînt puse în lumină caracterul novator al tezei și însemnătatea ei aplicativă și este stabilită baza metodologică a cercetării. De asemenea, este reflectat gradul de studiere a temei.

Pluralitatea modului de explicare a diferiților termeni arhitecturali ce țin de cîmpul tematic propus a determinat necesitatea unor clarificări de natură terminologică. Astăzi în limba română există accepțiuni largi pentru astfel de termeni ca *cetate, fortificație, fort, bastion* ș.a. În evul mediu ascensiunea arhitecturii de apărare s-a repercutat asupra repertoriului terminologiei uzuale (asimilarea rapidă a unor termeni străini împrumutați, îmbogățirea sau deformarea semantică a unor noțiuni uzuale, apariția unor echivalente locale ș.a.). Pentru evitarea eventualelor confuzii, autorul lucrării vine cu propria variantă de ordonare a diferiților termeni în limba română, propunînd totodată acreditarea anumitor cuvinte străine. De asemenea, se precizează subtilitățile semantice ale unor termeni de arhitectură militară, latini și slavoni, incluși în vocabularul oficial al Moldovei medievale.

Capitolul I – „**Tabloul general al apărării în Moldova**” – conține două subcapitole.

Subcapitolul I.1.1. – „**Etapele istorice**” – este dedicat periodizării arhitecturii de apărare în Țara Moldovei de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Aici se delimitează, în funcție de tipurile de armament și posibilitățile de construcție, patru etape istorice:

- I. Perioada de la Bogdan I pînă la Petru I Mușat (1363-1375);
- II. Perioada de la începutul domniei lui Petru I Mușat pînă la domnia lui Ștefan cel Mare (1375-1457);
- III. Perioada de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare pînă la prima domnie a lui Petru Rareș (1457-1527);
- IV. Perioada de la începutul primei domnii a lui Petru Rareș (1527) pînă la

mijlocul secolului al XVI-lea.

Pentru prima etapă sînt caracteristice, în general, amenajări de apărare lucrate din pămînt și lemn, unele ridicate din inițiativa domnească, iar altele moștenite de la cnezatele și voievodatele anterioare. Dar încă nu este constituit un sistem de fortificații unitar, capabil să asigure protecția hotarelor tînărului stat de incursiunile din afară.

Un asemenea sistem, alcătuit din cetăți puternice, durabile, menite să impună autoritatea puterii centrale pe întreg teritoriul țării apare doar în cea de-a doua etapă, prin contribuția domnitorilor Petru I Mușat, Roman I Mușat și Alexandru cel Bun.

Următoarea etapă – timpul domniei lui Ștefan cel Mare se identifică cu zenitul dezvoltării construcțiilor de apărare. Pe de o parte, au fost desăvîrșite cetățile moștenite de la predecesori, pe de alta – s-au construit fortificații noi. Sistemul defensiv al țării a fost completat cu noi curți domnești și boierești, mănăstiri fortificate ș.a. devenind cel mai puternic în Europa de Sud-Est.

În cea de-a patra etapă s-a impus ca un mare strateg, politician și comandant de oști fiul lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș. El a continuat opera constructivă, începută de iluștrii săi predecesori. Și totuși la această vreme potențialul de apărare a Moldovei s-a diminuat. Statul a intrat în sfera de influență a Imperiului Otoman și a renunțat la construcția amenajărilor întărite cu funcție preponderent militară. Este, de fapt, apusul epocii de glorie a sistemului centralizat de fortificații, care a făcut faima Țării Moldovei.

În **paragraful I.1.2.** – „**Organizarea militară a statului. Gîndirea și arta militară**” – se examinează un șir de probleme legate de ierarhia militară a statului, structura și instruirea oștii, tratatele militare, strategia și tactica operațiunilor militare, metodele de atac și apărare, tipurile de armament ș.a. Tot aici sînt invocate diferite exemple de utilizare eficientă a cetăților în timpul campaniilor militare. Fortificații – puncte de sprijin militar puteau fi ridicate numai de domnitorii țării, pe cînd boierii și clerul se mulțumeau cu reședințe și mănăstiri întărite. În același paragraf sînt supuse

unei examinări atente funcțiile principale ale ansamblurilor defensive, organizarea lor ș.a. Toate intrau în sistemul de fortificații al Moldovei, comparabil în anii 70-80 ai secolului al XV-lea cu cele mai avansate sisteme de fortificații din Europa.

Paragraful I.1.3. – se intitulează „***Elemente, metode și sisteme defensive***”.

Arta fortificațiilor presupune atât păstrarea și perfecționarea modelelor deja încercate în bătălii și asedii, cât și introducerea unor formule noi. Ca urmare, apare o mare varietate de forme, opțiunea pentru un anumit tip fiind rezultatul experienței militare, modalităților de luptă, nivelului tehnicii de război, tipului de armament ș.a. În același timp, apărarea prin fortificații este direct determinată de elemente defensive, metode defensive și sisteme defensive. Aplicînd criteriul cronologic, autorul propune următoarea succesiune a celor mai importante elemente defensive în Moldova în perioada analizată: valul de pămînt cu sau fără palisadă, zidul de piatră, turnul izolat, turnul de flancare și bastea. În același interval de timp există următoarele metode de apărare: frontală orizontală, frontală verticală (intermediară), metoda „cleștilor” (încrucișată) și metoda „flancurilor”. Ultimele două sînt mai eficiente, deoarece permit de a neutraliza „unghiurile moarte” inaccesibile pentru apărători.

Sistemele defensive depind de elementele și metodele defensive. Pentru Moldova, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt caracteristice sistemele: parietal, sinuos, de turnuri izolate, de turnuri de flancare și de bastei. Primele două adoptă fortificațiile de pămînt și lemn pînă la domnia lui Petru I Mușat; apoi, pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, sînt utilizate toate cele patru tipuri. De asemenea pot fi evidențiate sistemele defensive liniare (valuri de pămînt cu șanțuri care fortifică orașele) și punctiforme (complexe întărite izolate), continue și discontinue.

Reieșind din sistemele de apărare utilizate în cetățile Moldovei, autorul distinge două perioade în evoluția artei fortificațiilor:

1. Mijlocul secolului al XIV-lea – sfîrșitul secolului al XIV-lea. E o epocă în care mijloacele defensive și ofensive sînt destul de modeste. La fortificațiile de

pământ și lemn se folosesc sistemele parietal și sinuos.

2. Sfârșitul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea. E perioada cetăților de piatră, realizate după anumite reguli de construcție. Ea se caracterizează prin sisteme de turnuri izolate, de turnuri de flancare, iar din a doua jumătate a secolului al XV-lea – prin sistemul de bastei.

În paragraful I.1.4. – „Categorii de fortificații” – autorul propune clasificarea amenajărilor fortificate din Moldova. Aceste construcții se divizează, în dependență de „esența lor defensivă”, în obstacole, refugii și posturi. În caz de pericol, toate serveau apărării Moldovei. În funcție de gradul de durabilitate a cetăților se pot distinge fortificații permanente și fortificații ocazionale (ușoare). Întăriturile permanente se exemplifică prin cetățile voievodale de piatră, iar cele ocazionale – prin cetățile de pământ și lemn. Dacă se ține seama de scopul defensiv propus, se pot deosebi puncte de sprijin militar, reședințe fortificate și fortificații ale așezărilor. Punctul de sprijin militar are o funcție strategică bine determinată. Constituind o bază de atac, el are, totodată, menirea de a proteja un teritoriu, de a aduna trupele în scopul organizării unor operațiuni armate ș.a. Aici își găsește adăpost garnizoana și este depozitat arsenalul. În Moldova medievală toate cetățile voievodale pot fi calificate ca puncte de sprijin militar. Reședințele fortificate sînt destinate nobilimii și călugărilor. Fortificațiile așezărilor satisfac necesitățile de apărare ale orășenilor. Se propune, de asemenea, o clasificare a amenajărilor întărite după sistemele defensive folosite. În condițiile Moldovei, în limitele perioadei investigate, au existat așezări fortificate, reședințe întărite și cetăți „clasice”. Cele mai puternice erau cetățile „clasice” care utilizau toate tipurile de sisteme defensive sus-menționate.

Mai există cetăți de câmpie și cetăți așezate pe înălțimi, cetăți de graniță și cetăți din interiorul țării, cetăți de pământ și lemn și cetăți de piatră, cetăți cu garnizoană restrînsă și cetăți cu garnizoană numeroasă ș.a. Fiecare categorie de cetăți avea un anumit rol și loc în sistemul de fortificații al Țării Moldovei.

În paragraful I.1.5. – „Tipuri de apărare în arta fortificațiilor” – se examinează apărarea „activă”, apărarea „pasivă”, apărarea „elasică” și apărarea

„mascată”.

Apărarea „activă” presupune existența unor puncte de rezistență – obiective cu caracter „pur militar”: cetăți princiare – sedii de garnizoane permanente, tabere întărite, avanposturi fortificate ș.a. Scopul principal al acestui tip de apărare devine distrugerea forței vii a dușmanului. În cazul de față funcția defensivă este completată cu cea ofensivă: din punctele de rezistență se declanșează atacurile și raidurile.

Apărarea „pasivă” contribuie la apariția incintelor orășenești. Acest tip de apărare era răspândit în Occident, unde cetăților li se atribuia un rol mai mult pasiv, ele servind ca loc de retragere a armatelor și adăpost pentru locuitorii urbelor. Dar apărarea „pasivă” avea o importanță redusă în Moldova, unde majoritatea orașelor erau „deschise”, adică lipsite de ziduri împrejmuitoare. Întăriturile urbane de pământ și lemn nu pot fi considerate amenajări defensive puternice, capabile de a opri înaintarea inamicului.

Apărarea „elastică” duce la „încastelarea” arhitecturilor preponderent civile: reședințe ale puterii centrale și laice, edificii de cult, administrative, comerciale, de locuit ș.a. Ea este specifică orașelor moldovenești în lipsa unor ziduri de incintă, în special din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atunci când încetează practic funcționarea rețelei de cetăți voievodale și populația este constrânsă să se apere retrăgându-se. Acum are loc transferarea arhitecturii fortificate din domeniul „pur militar” către asigurarea unei protecții „relative”, chiar „preventive” față de evenimentele agresive posibile.

Apărarea „mascată” e determinată de prezența amenajărilor defensive ascunse: galerii subterane de legătură, tainițe, pivnițe suprapuse pe mai multe niveluri, capcane, hrube ș.a. Structurile subterane (multe fiind de o întindere și adâncime considerabilă) intervin pentru a se asocia defensivei de suprafață. Apărarea „mascată”, pasivă în esență, e frecventă în Moldova mai ales după intrarea ei în sfera de influență otomană, atunci când începe „descentralizarea” apărării teritoriale.

Mai există apărarea de frontieră și cea din interiorul țării, apărarea temporară și de lungă durată, apărarea izolată și colectivă, apărarea individuală și comună,

apărarea frontală, din flancuri și circulară, apărarea naturală, apărarea succesivă, apărarea statală, apărarea zonală ș.a.

O altă categorie importantă poate fi desemnată ca apărare urbanistică – potențialul defensiv înmagazinat în alcătuirile urbane. De fapt, nu există orașe medievale în care apărarea să nu fi declanșat o reacție din partea cadrului construit. În multe limbi există o legătură strânsă între termenii „oraș” și „cetate”. *Burg* se traduce din germană ca „oraș”, „cetate” sau „castel fortificat”, în engleză *town* („oraș”) derivă din *Zaun* („gard”), *gorod* și *grad* în rusă („oraș” dar și „cetate”) este în legătură cu *gorodiște* sau *horodiște*, în maghiară *var* („cetate”, „castel”) este în relație cu *varos* („oraș”). Despre capacitatea de apărare a așezării vorbesc caracterul sitului, prezența unor piese defensive, traseul străzilor, înălțimea și conformația fronturilor, locul și componența construcțiilor de interes comun ș.a.

În Moldova, majoritatea orașelor ocupau situri destul de bine apărate natural. Rețeaua stradală era, de obicei, neregulată, avînd importanță defensivă în asociere cu edificiile publice. Centrele se caracterizau prin fronturi joase, continue, fără însemnătate deosebită în apărare. Așezările urbane conțineau numeroase clădiri dotate defensiv, iar ansamblurile întărite mari, situate la marginea suprafeței construite sau în apropierea ei, favorizau procesul general de urbanizare.

Toate tipurile de apărare enumerate erau permanent verificate în practică. În urma acestor testări s-au diversificat soluțiile de arhitectură militară, atît în planul detaliilor, cît și în cel al concepției de ansamblu.

În **subcapitolul I.2 – „Date generale despre cele mai importante fortificații”**– se face o trecere în revistă a informațiilor istorice, arheologice, cartografice și iconografice referitoare la cele mai importante amenajări defensive ale Moldovei de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Aici sînt vizate cetățile de la Baia, Bîrlad, Cetatea Albă (Akkerman), Chilia, Costești, Crăciuna, Falcin (Fălciu), Hmielov, Hotin, Iași, Neamț, Orheiul Vechi, Palanca, Reni, Roman, Siret, Smil (Ismail), Soroca, Suceava, Șcheia, Tatarbunar, Tighina (Bender), Tintul (Tobac), Țețina ș.a. Printre acestea există cetăți moldovenești, otomane ș.a. Cele mai

impunătoare și bine dotate erau edificate din ordinul domnitorilor sau sultanilor.

În grupul cetăților voievodale de piatră pot fi incluse Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Albă, Cetatea Nouă de lângă Roman, cetățile Șcheia, Neamț, Soroca, Chilia, Tatarbunar, Hotin, Țețina ș.a. Nu este exclus ca citadela Chilieii să fi fost construită încă de genezezi. Din grupul cetăților voievodale de pământ și lemn fac parte cetățile Bîrlad, Crăciuna, Bercheci, Tighina, cetatea de la Valea Albă și prima cetate a Sorociei. Întărituri urbane lucrate din pământ și lemn au existat la Șiret, Baia, Iași, Suceava, Orheiul Vechi și Roman. Puținătatea mărturiilor îngreunează categorisirea fortificațiilor dispărute de la Tobac, Ismail, Reni, Falcin, Cartal ș.a.

În acest subcapitol sînt confruntate datele istorice din diferite surse, datele arheologice datorate investigațiilor specialiștilor din Republica Moldova, România și Ucraina și datele iconografice, cartografice și grafice colectate atît din documente aflate în uzul științific, cît și din cele inedite, descoperite recent de autor. Prezintă un interes aparte planurile și secțiunile, anterior necunoscute, ale cetăților Soroca și Tatarbunar; planurile, secțiunile, fațadele și perspectivele cetăților Chilia, Bender, Cetatea Albă și Hotin; vederile și panoramele cetăților Chilia, Ismail, Bender și Cetatea Albă. Planul curții domnești fortificate de la Iași și releveele palatului pașei din Bender sînt documente prețioase, puse în lumină prin efortul autorului tezei.

Pe lângă aceasta, sînt examinate o serie de probleme controversate legate de atribuirea și datarea unor fortificații (Cetatea Albă, cetatea Chilia ș.a.), autorul aducînd argumente proprii în sprijinul unor sau altor ipoteze.

Capitolul II – „Particularitățile arhitecturale, tipologice și constructive ale fortificațiilor – puncte de sprijin militar” – este alcătuit din două subcapitole.

Subcapitolul II.1. se intitulează „**Construcții de pământ și lemn**”.

Cetățile de pământ și lemn cu funcție „pur militară” se divizează în fortificații ale unor locuri strategice și fortificații de campanie.

În categoria fortificațiilor locurilor strategice intră cetățile de pământ și lemn de la Tighina și Soroca, înălțate de moldoveni în secolul al XV-lea. Nu este exclus ca vechea întăritură ocazională de la Hotin să aparțină aceluiași tip de fortărețe.

Cetăți de pământ și lemn cu rol de fortificații de campanie au fost ridicate la Bîrlad, Bercheci, Crăciuna și Valea Albă. Ele erau concepute ca amenajări temporare în timpul unor acțiuni militare concrete, servind ca puncte de rezistență și centre de concentrare a oștilor. Toate au fost ridicate în baza unor decizii domnești.

În ceea ce privește elementele componente ale fortificațiilor în cauză, acestea sînt valul de pământ, șanțul și palisada. Unele fortărețe dispuneau de turnuri de lemn (de pază, de apărare sau de acces). Tehnica de construcție nu s-a schimbat practic din cele mai vechi timpuri – este bine cunoscuta tehnică a palisadelor suplimentate cu valuri și șanțuri. De remarcat că fortificațiile de pământ și lemn se utilizau în Moldova ca puncte de sprijin militar pînă la aplicarea pe scară largă a artileriei.

Subcapitolul II.2. – „**Construcții de piatră**” – este dedicat celor mai însemnate amenajări de apărare ale țării de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Acest subcapitol însumează cinci paragrafe.

Paragraful II.2.1. – se intitulează „**Caracteristicile tipologice și specificul arhitectural-planimetric**”. Aici se urmărește evoluția tipologică a cetăților de piatră din Moldova.

Sub raport arhitectural, cel mai simplu tip de fortificație de piatră este cel alcătuit dintr-un donjon masiv împrejmuit de un val de pământ cu șanț exterior sec (cetatea Țețina). Mai tîrziu apar fortărețe cu donjon integrat în ziduri (cetatea Hotin, forturile cetăților Chilia, Cetatea Albă, Cetatea de Scaun de la Suceava). În perioada investigată în Moldova se cristalizează tipul regulat al cetății cu turnuri puternice, intrate sau ieșite (forturile cetăților Neamț, Chilia, Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Noua de lîngă Roman, cetățile Șcheia, Bender, Soroca ș.a.). Fortificațiile cu „turnuri de artilerie” și bastei constituie o evidentă inovație, fiind adaptate deja la cerințele impuse de apariția unor arme de război mai perfecte (cetățile Neamț, Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Nouă de lîngă Roman).

În dependență de compactitatea planului pot fi evidențiate cetăți de plan compact, de dimensiuni nu prea mari, cu latura sau diametrul mai mici decît o bătaie de săgeată (60m) (forturile cetăților Neamț, Chilia, Cetatea Albă, Cetatea de Scaun de

la Suceava, Cetatea Noua de lângă Roman ș.a.) și de plan dezvoltat, de dimensiuni mult mai mari, cu configurația planului mai complicată, cu spațiul intramuran secționat (ansamblul defensiv al Cetății Albe și cel al cetății Chilia). Între ele se plasează fortificațiile de plan intermediar (citadela de la Orheiul Vechi, citadela de la Bender).

Din perspectiva formei planimetrice, se disting cetăți – modele de planșetă și cetăți – modele spontane sau intermediare. Primele dispun de un plan regulat sau apropiat de cel regulat (rectangular, romboidal, trapezoidal și circular), iar ultimele au un plan neregulat, subordonat particularităților terenului.

Sorginta cetăților de plan regulat compact este, iarăși, un criteriu pentru stabilirea unei anumite tipologii, în cadrul căreia se diferențiază următoarele tipuri:

- 1) cetăți de model nord- și vest-european;
- 2) cetăți de model bizantino-oriental;
- 3) cetăți de model oriental;
- 4) cetăți de model renașcentist.

În primul grup intră forturile cetăților Neamț și Chilia, cetatea Șcheia și fortul Cetății de Scaun de la Suceava. Aici în calitate de model de bază figurează fortificația de tip „castel” nordic sau occidental, care putea să ajungă în Moldova prin meșterii polono-baltici sau italieni. În grupul al doilea intră fortul Cetății Albe, cetatea Tatarbunar și fortul Cetății Noi de lângă Roman. Aici modelul de bază aparține lumii bizantino-orientale. Sursa primară a primelor două tipuri este vestitul castru roman. Fortificația de la Bender putea fi construită mai târziu de otomani, fiind utilizat, de asemenea, modelul bizantino-oriental. În grupul al treilea poate fi inclusă citadela de la Orheiul Vechi. Aici în calitate de model de bază figurează construcția orientală de tip „reședință fortificată” din timpul Omeyazilor și Abbasizilor. Realizatorii ei sînt familiarizați cu arhitectura militară răsăriteană. Cetatea Soroca este reprezentativă pentru ultimul grup. Aici în calitate de modele de bază figurează castelele de tip central din epoca Renașterii și antecedentele lor. Se pare că acest tip a ajuns în Moldova din Transilvania prin intermediul meșterilor italieni invitați, formați în

spiritul arhitecturii renascentiste.

În cazul cetăților medievale de plan neregulat care prezintă caracteristica folosirii maxime a particularităților terenului, este greu, iar uneori chiar imposibil, de făcut o tipologizare și de precizat sursa. Pentru modele spontane factorul determinant al conceptului planimetric este relieful, pentru cele intermediare concurează atât condițiile topografice, cât și unele rezolvări, fragmente sau noduri deja cunoscute și verificate în practică. De aceea forțarea unor analogii este contraindicată. Totuși, și în interiorul acestui grup autorul a ținut să evidențieze câteva varietăți reprezentative pentru spațiul investigat: cu donjon izolat, cu donjon integrat în ziduri și cetăți urmînd modelul constantinopolitan. Primul, model spontan, potrivit pentru un sit cu capacități defensive deosebite, este ilustrat de cetatea Țețina. Cel de-al doilea propune situația intermediară, cu dirijare parțială și este ilustrat de cetatea Hotin. Ambele tipuri de fortificații ar trebui să pătrundă în Moldova prin filiera central-europeană, poate prin constructorii din Polonia. Cel de-al treilea model are la bază întărirea Constantinopolului și e ilustrat de centurile exterioare de zid ale Cetății Albe și cetății Chilia. Aici sînt confirmate autoritatea și viabilitatea celui mai renumit model al lumii medievale, aplicat într-o țară din arealul culturii bizantine într-o fază în care Imperiul Bizantin nu mai exista. Cetatea Albă și cetatea Chilia constituie două manifestări remarcabile ale fenomenului „Bizanț după Bizanț” în arhitectura militară a Moldovei, două exemple fericite de asimilare a principiilor, metodelor și elementelor de apărare bizantine.

Autorul recurge la studii de analiză comparativă a fortificațiilor din Moldova istorică cu cele din România, Polonia, Ungaria, Țările Baltice, Ucraina, Grecia, Turcia ș.a. În același paragraf sînt prezentate șirul evolutiv și șirurile tipologice ale cetăților moldovenești de plan patruleter compact, precum și grupurile vizuale ale cetăților-analogii de plan regulat. Se propun, de asemenea, variantele autorului de reconstituire a Cetății Noi de lîngă Roman și a cetății Tatarbunar.

În **paragraful II.2.2.** – „*Specificul spațial-compozițional*” – sînt menționate cele mai importante concepții spațiale și procedee compoziționale, întîlnite la cetățile

Moldovei. Concepțiile spațiale sînt, de fapt, rezultanta acțiunii unei multitudini de factori, și anume: condițiile oferite de cadru natural și climă, nivelul general al tehnicii de război, cerințele concrete ale beneficiarilor, contactele Moldovei cu alte state care favorizau importuri ale unor modele arhitecturale, experiența constructorilor invitați și a celor locali, cuplul „materiale – tehnici de construcție” și resursele forțelor de muncă care puteau fi antrenate în construcție. În organizarea spațială primează criteriul funcțional. Printre cele mai însemnate funcții se numără cea de apărare, administrativă, de locuire, religioasă, economică ș.a. Dar nu poate fi ignorat nici criteriul constructiv. Se arată extrem de importante preocupările pentru durabilitatea cetăților, care, la rîndu-i, depinde de trăinicia și buna armonizare a elementelor constitutive. În proiectarea fortificațiilor medievale din Moldova au fost utilizate cele mai strălucite soluții ingineresti datorate gîndirii militare a vremii. Concepția spațială se materializează în forme-model împrumutate din zone culturale diferite. Astfel, în Moldova există replici ale unor fortărețe nordice și occidentale, bizantine, bizantino-orientale, orientale și renașcentiste. Dar nu este vorba de simple imitații, practic fiecare cetate vădind un concept spațial propriu, ajustat la anumite modalități de apărare și anumite tipuri de armament. Punînd la contribuție tradițiile arhitectonice autohtone și tehnicile constructive locale, constructorii băștinași au modificat și diversificat creator fiecare „canon” de împrumut.

În lucrare s-a propus și o inventariere a principiilor compoziționale actualizate de arhitectura de apărare a Moldovei medievale. Printre acestea se cer nominalizate: principiul ordonării logice, de etalare a însemnelor invincibilității, principiul ierarhizării dimensionale, principiul orientării, principiul echilibrului maselor arhitecturale asimetrice, principiul repetărilor ritmice ș.a.

Compoziția arhitecturală a tuturor cetăților în calitatea lor de puncte de sprijin militar vine să susțină, în primul rînd, ideea de forță și inviolabilitate.

În **paragraful II.2.3. – „*Materiale și tehnici de construcție*”** – sînt dezbătute mai multe probleme privind edificarea cetăților.

Studiul tehnicilor de construcție utilizate la edificarea fortificațiilor din

Moldova pune în valoare un efort constant de a conferi amenajărilor de apărare durabilitate, soliditate și inexpugnabilitate. Se dă preferință materialelor de construcție locale, ușor de găsit, rezistente și puțin costisitoare: piatră de calcar, gresie calcaroasă, tuf silicios, șist verde, piatră de râu ș.a. Se folosește și lemnul. Condițiile fizico-geografice au și ele un cuvânt de spus în alegerea soluțiilor constructive. Tehnica de construcție vădește împrumuturi nordice, orientale și bizantine, dar rolul hotărâtor îl joacă experiența și deprinderile constructive ale zidarilor și meșterilor locali.

Planurile prestabilite ale multor fortificații din Moldova dovedesc că făuritorii lor erau familiarizați nu numai cu tehnicile avansate de construcție, dar și cu știința trasării pe teren. În edificarea unor cetăți ei s-au ghidat de principiile proporționării și de modulele constructive. Astfel, analiza grafică i-a permis autorului să stabilească principalele module ale acelei părți a fortificației de la Cetatea Albă, care e atribuită lui Ștefan cel Mare. Planimetria cetății Soroca se sprijină pe raționamente geometrice stricte. Trasarea planului pe teren se transforma adesea în act sacramental, în ritual mistic, iar metodele de asamblare a părților constitutive se țineau în secret. Constructorii, buni cunoscători ai geometriei aplicate, nu întocmeau desene tehnice pe hârtie utilizând avantajele metodei *in situ* și concretizând multe detalii direct pe șantier.

În același paragraf, autorul calculează numărul probabil al brațelor de muncă necesare pentru edificarea unor cetăți din Moldova.

Paragraful II.2.4. – „***Mesterii și responsabili de lucrări***” – oferă informații despre acei specialiști care au contribuit la proiectarea și ridicarea cetăților din Moldova. Acestui subiect i se rezervează un spațiu aparte dat fiind că amenajările fortificate reprezintă realizări valoroase ale unor meșteri înzestrați, fiind mărturii ale măiestriei și talentului acestora.

În literatura de specialitate s-au făcut mai multe încercări de a identifica primii constructori ai Cetății Albe. Deseori este amintit un oarecare „meșter” Fedorca, al cărui nume figurează într-o sursă epigrafică din timpul lui Ștefan al II-lea. Autorul

aduce argumente convingătoare, confirmate documentar, că Fedorca (Teodorca de Telica) nu era meșter, ci boier moldovean, care deținea funcția de pîrcălab al Cetății Albe și răspundea în fața domnitorului pentru lucrările de construcție în 1440. Mai târziu el a părăsit Țara Moldovei și a devenit un vestit comerciant genovez.

În perioada investigată, printre responsabilii de lucrări de construcție la Cetatea Albă se numără pîrcălabii Teodorca (1440), Stanciul (1454), Luca (1476) și Hărman (1479). La pregătirea și organizarea lucrărilor de construcție la alte cetăți au luat parte pîrcălabii Șandru Bora (1479, Chilia), poate Costea (1499, Soroca), poate Cîrstea Arbure (ante 1475-1476, Neamț), poate Radu Gangur (anii 70 ai secolului al XV-lea, Orheiul Vechi), poate Toader (1543, Soroca) ș.a. Nu este exclus că meșterul greco-genovez Ioann Privana a lucrat la construcția ansamblurilor defensive de la Chilia și cetatea Albă, meșterul italian Baptisto di Vesentino la ridicarea liniei cu bastei la Cetatea de Scaun de la Suceava, iar meșterul local Iacop la o refacere sau reparație a cetății Soroca. Este foarte probabil că cetatea Bender a fost edificată la 1538 de renumitul arhitect otoman Sinan ibn Abdulmennan.

Pe baza parametrilor arhitecturali ai cetăților de piatră din Moldova se poate afirma că la înălțarea lor au participat cîteva categorii de constructori. Veriga superioară o alcătuiau arhitecții invitați de puterea centrală care promovau anumite modele de arhitectură militară și avansau proiectele corespunzătoare. Autorul atribuie specialiștilor străini toate cetățile-„unice” și cetățile-„capete de serie” din Moldova. Realizarea acestor fortificații revenea verigii următoare constituite din constructori calificați care puteau fi din partea locului sau, în unele cazuri, din țările apropiate. Veriga inferioară era reprezentată de salahori autohtoni încadrați în „muncă la cetate” pentru executarea lucrărilor auxiliare.

În **paragraful II.2.5.** – **„Inscripții și reprezentări oficiale și neoficiale, semne lapidare și apotropaice”** – se caută dezlegarea unor probleme de ordin epigrafic referitoare la cetățile Moldovei.

Autorul propune o nouă variantă de descifrare a celei mai enigmatice inscripții de la Cetatea Albă, nedatată pînă în prezent. Încercările de descifrare au deja

venerabila vîrstă de 150 de ani, dar pînă astăzi nu există un consens privind semnificația celor patru semne din centrul plăcii comemorative. Unii consideră că pe ea este scris în greacă „Io Iuga”, în spatele inscripției stînd faptul construcției Cetății Albe de către domnitorul Moldovei Iuga, în 1399. Alții afirmă că inscripția ar conține abrevierea slavonescului „Ioan igumenul”, acest nume meritînd să fie transmis posterității pentru că purtătorul său a ridicat în 1552 în incinta fortificației o biserică. Utilizând materiale noi, descoperite în Arhiva Militară-Istorică a Rusiei din Moscova, autorul demonstrează că în cazul de față sînt folosite nu litere grecești sau slavone, ci cifre arabe care compun anul 1012 după hegiră sau anul 1603 p.Chr. Anume acest an este indicat de constructorii otomani printre rîndurile inscripției grecești deja existente pentru a comemora o refacere capitală a cetății.

În continuare sînt examinate diferite inscripții oficiale și neoficiale, precum și reprezentări și semne făcute pe zidurile Cetății de Scaun de la Suceava, Cetății Albe, cetăților Chilia, Hotin, Soroca și Bender. În fondurile Arhivei Militare-Istorice a Rusiei din Moscova autorul a descoperit un desen realizat de militarii ruși care include mai mult de 50 inscripții, reprezentări și semne de pe zidurile cetății Bender. Tot aici au fost găsite cîteva copii ale unor inscripții comemorative otomane de la cetatea Hotin.

În evul mediu crește însemnătatea ritualurilor, obiectelor și simbolurilor cu funcții protectoare. Fortificațiile Moldovei oferă cruci, semne solare, rozete, vîrtelnițe, „stele ale lui David”, romburi „clasice”, labirinturi, „triple incinte druidice”, „Golgota”, „Tetraktys”-uri ș.a. Ele diferă ca dimensiune (de la cîteva centimetri pînă la cîteva metri), precum și ca mod de realizare (grafite, creștături, petroglife, reliefuri, compoziții din cărămizi sau ghiulele de piatră ș.a.). Tuturor li se atribuie calități apotropaice.

Capitolul III – „Morfologia elementelor componente ale celor mai importante fortificații de piatră” – este divizat în trei subcapitole. La începutul acestui compartiment autorul propune un tabel cu clasificarea elementelor constitutive ale cetăților din Moldova (de observare, de apărare și auxiliare).

În dependență de amplasarea elementelor componente față de spațiul apărat, ele pot fi grupate în :

- construcții exterioare (ziduri, turnuri, bastioane, porți);
- construcții interioare (palate fortificate și locuințe ale demnitarilor militari, lăcașuri de cult, dependințe);
- elemente de tranziție între spațiul intramuran și cel extramuran (amenajări speciale).

Subcapitolul III.1. – „**Construcțiile exterioare**” – este dedicat curtinelor, turnurilor, basteilor și porților cetăților medievale. Toate au rolul de a bara drumul inamicului, îngreunându-i înaintarea spre spațiul apărat. Forma lor depinde de condițiile de amplasare în teren și de progresul tehnicii militare. Evul mediu este perioada răspândirii pe scară largă a acestui tip de dispozitive, ca rezultat al diversificării și al optimizării tacticilor de apărare.

Zidurile constituie componente importante ale amenajărilor defensive. Protejînd atît spațiul apărat, cît și teritoriul limitrof cetății, ele sunt menite de a rezista loviturilor mașinilor de spargere – catapulte, baliste, „scorpioane”, ș.a., iar în epoca artileriei și ghiulelelor de piatră sau metalice. Apariția și perfecționarea armelor de foc condiționează „îngroșarea” curtinelor și chiar multiplicarea zidurilor dispuse paralel. Se renunță treptat la incintele de zid înalte care reprezintă ținte ideale pentru tunurile inamicului. Curtinele pot fi de configurație rectilinie (cetățile Șcheia, Tatarbunar, Cetatea Nouă de lîngă Roman), în linie puțin frîntă (cetatea Neamț), curbiniară (cetatea Hotin) și în formă de arc de cerc (cetatea Soroca). Ele sînt străpunse de un număr neînsemnat de goluri.

Coronamentul unui zid de apărare este alcătuit din parapet cu merloane sau guri de tragere. În spatele curtinei se desfășoară drumul de strajă. În cetățile Moldovei există cîteva tipuri de merloane: simple dreptunghiulare cu nișe interioare, dreptunghiulare duble ș.a. Din punct de vedere funcțional, zidurile fortărețelor pot fi despărțitoare, înconjurătoare, de blocare, de acces și duble. Ultimele includ „zidurile-scut” și Zwingere care își au originea în Răsărit, fiind preluate de europeni cu ocazia

cruciadelor.

Turnurile cetăților servesc pentru legătura cortinelor asigurând totodată și flancarea lor orizontală. Flancarea verticală se realizează cu ajutorul mașicuilor, bovindourilor și *hourds*-urilor. Impresionează varietatea formelor turnurilor: prismatice cu baza rectangulară, romboidală, hexagonală și octogonală, cilindrice cu baza circulară și apropiată de cea circulară ș.a. Toate aceste formule sînt bine cunoscute în evul mediu atît în Orient, cît și în Europa. Din punct de vedere al amplasamentului, turnurile pot fi izolate (donjoane interioare, turnuri avansate) și prinse de ziduri (de colț, intermediare, de acces). Un donjon central se găsea la cetatea Țețina, iar donjoane de colț integrate în ziduri existau la Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Albă și cetatea Hotin.

Legăturile verticale se realizează cu ajutorul scărilor de piatră sau lemn. În partea superioară a unor turnuri se află terasele de observare. Din punct de vedere funcțional, turnurile se împart în cele de apărare, de observare și de serviciu. Ultimele pot adăposti locuințe, lăcașuri de cult, depozite, închisori ș.a. În cetățile Moldovei, în majoritatea cazurilor, turnurile cumulează mai multe funcții.

„Turnurile pline”, „semiturnurile”, „turnurile de artilerie” și basteile constituie o replică pe măsură dată de constructorii cetăților dezvoltării armelor de foc. Aceste dispozitive defensive prezintă elemente intermediare între turnurile obișnuite și bastioanele „clasice”. „Turnul plin” monolit sau umplut parțial, era cunoscut încă din antichitate. În Moldova medievală există „turnuri pline” de plan circular, semicircular, rectangular, octogonal și poligonal. Reprezentativ pentru perioada de referință rămîne „semiturnul”. El poate fi asemănat cu un decroș al cortinei sau cu un turn obișnuit cu două trei etc. laturi exterioare zidite și una, interioară, nezidită. Se întîlnește în fortificațiile Constantinopolului, în cetățile pontice genoveze și în Europa. Pentru fortificațiile Moldovei medievale sînt specifice „semiturnurile” de plan triunghiular, rectangular, circular, poligonal și complex. Cele mai multe s-au păstrat la Cetatea Albă.

„Turnurile de artilerie” sînt destinate pieselor de artilerie. Astfel de dispozitive

defensive protejau fortul Cetății Noi de lângă Roman.

Ar mai fi de remarcat că progresul artileriei a avut ca efect micșorarea înălțimii turnurilor care reprezentau ținte comode pentru asediatori. De aceea, în a doua jumătate a secolului al XV-lea fortificațiile Moldovei au fost amplificate cu bastei – amenajări de apărare joase, cu ziduri groase și baze evazate. Ele puteau fi pline (umplute cu moloz și pământ) și cu gol interior, adăpostind la nivelurile inferioare cazematele. Cetățile Moldovei erau înzestrate cu bastei de plan rectangular, circular (rondele) și semicircular (semirondele). Basteile au fost incluse în prima linie de apărare a Cetății de Scaun de la Suceava, cetății Neamț și Cetății Noi de lângă Roman.

Securitatea cetăților depinde, în mare măsură, de capacitățile defensive ale porților de acces care însumează mai multe funcții: de circulație, de supraveghere, de oprire și de apărare. În caz de pericol, ele se blochează cu ajutorul mijloacelor externe (poduri basculante, turnuri și amenajări defensive avansate, mașiculi, bovindouri ș.a.) sau a celor interne (canaturi și tăblii de lemn, herse metalice, guri de păcură, tainițe cu ambrazuri ș.a.). Porțile fortificate ale cetăților Moldovei medievale pot fi categorisite după tipurile ce urmează:

- 1) turn-poartă de plan rectangular (Cetatea Albă, cetățile Neamț, Soroca, Bender ș.a.);
- 2) poartă în curtină (Cetatea Albă, cetatea Bender ș.a.);
- 3) poartă șicanată (cetatea Chilia, Cetatea Albă ș.a.).

Turnul-poartă de plan rectangular devine cel mai răspândit tip de acces în fortificațiile Moldovei. Poarta în curtină este protejată de turnurile aflate în vecinătate. Poarta între două turnuri apropiate e moștenită de la antichitate. Marele ei avantaj constă în direcționarea obligatorie a asediatorilor în deschiderea intrării sub focul încrucișat al apărătorilor. La Cetatea de Scaun de la Suceava și la cetatea Neamț au existat adevărate „curse de șoareci” („guri de lup”).

O poartă șicanată cu schimbarea direcției a fost edificată într-un turn al cetății Chilia. O altă poartă șicanată, dar fără schimbarea direcției se găsea într-un turn al

Cetății Albe. I se alăturau două contraforturi oblice, de o lungime considerabilă, care delimitau o adevărată capcană, lungă și îngustă. Se pare că o poartă șicanată „cotită” a existat la citadela de la Orheiul Vechi.

Porți cu poduri „cumpănă” protejau cetatea Neamț în faza Ștefan cel Mare și Cetatea Albă. Autorul argumentează propria viziune asupra fazelor constructive ale porții principale de la cetatea Neamț, asupra secțiunii și axonometriei ei.

Un mijloc deosebit de eficace pentru apărarea acceselor devine barbacana, răspîndită în întreaga Europă în urma cruciadelor. Ea amplifică poarta riverană a Cetății Albe.

Construcțiile exterioare ale fortificațiilor sînt adesea decorate cu incluziuni de cărămizi (asize, „grile”, brîie, ornamente), ancadramente de uși și ferestre, compoziții din ghiulele de piatră ș.a. Aceste „accesorii” vădesc influențe gotice, bizantine și orientale. Se identifică și elementele specifice arhitecturii Renașterii.

În **subcapitolul III.2. – „*Construcțiile interioare*”** – se examinează diferite construcții interioare ale complexelor fortificate, înzidite sau amplasate independent, ce țin de organizarea normală a cetăților și de dotarea lor. Acestea sînt obiective cu funcție administrativă, de locuire, religioasă, gospodărească ș.a.

În categoria dată intră reședințele intramurane: palatele domnești (Cetatea de Scaun de la Suceava), palatele pîrcălabilor (Cetatea Albă, cetățile Hotin, Chilia și Neamț) și palatele dizdarilor și pașalelor (Cetatea Albă, cetățile Chilia și Bender). În arhitectura lor sînt prezente motive gotice, bizantine și otomane. Stilul oriental și-a pus amprenta asupra palatului pîrcălabilor (probabil fosta *hanaka*) de la Orheiul Vechi.

Cetățile de piatră din Moldova sînt de neconceput fără spații pentru oficierea cultului. Putem delimita două grupuri de edificii religioase: în perioada moldovenească – paraclisele ortodoxe, iar în cea otomană – moscheile. Soluțiile arhitectonice ale fiecărui grup reflectă o anumită mentalitate: pentru creștini prezența lăcașului de cult este obligatorie, dar pentru musulmani – nu. Aceste construcții pot fi înzidite (Cetatea Albă, Cetatea de Scaun de la Suceava, cetățile Soroca, Bender

ș.a.) sau plasate independent (Cetatea Albă, cetatea Chilia ș.a.). Decorul lor e specific – în funcție de caz – bisericilor moldovenești sau moscheilor otomane, dar e mult mai modest.

În intra muros se află depozite de pulbere și muniții, cazărmi, grajduri, ateliere, temnițe și alte construcții auxiliare necesare pentru funcționarea normală a cetăților.

Subcapitolul III.3. – „**Amenajările speciale**” – este consacrat subteranelor secrete și tainițelor care asigurau apărătorilor o protecția suplimentară. Departe de a fi realizări rudimentare, executate în grabă din materiale perisabile, aceste amenajări demonstrează soluții ingineresti originale și o evoluată tehnică de construcție. Ele există la Cetatea Albă, Cetatea de Scaun de la Suceava, cetățile Hotin, Neamț și Bender. Ca structură, subteranele pot fi cu sau fără boltă. Ca formă, predomină spațiile-coridoare (de traseu rectiliniu, în linie frântă, curbliar și complex cu ramificații). Funcțiile lor pot fi diferite: de refugiu vremelnic sau de lungă durată, de adunare a oștii venite în ajutor din exterior, de evacuare și de depozitare. În ceea ce privește relațiile între subterane și clădirile de suprafață, sînt semnalate cazuri de conexare a lor, dar și situații – acestea sînt mult mai frecvente – de necomunicare între ele. Caracteristicile comune ale acestor amenajări secrete sînt: adîncimea mare a nivelului de călcare, economisirea pe cît e posibil a spațiului, dispunerea încăperilor de-a lungul unei singure axe ș.a. Se constată și o anumită ierarhie dimensională: subteranele de importanță majoră sînt, bineînțeles, mai mari.

Exemple de tainițe de suprafață oferă cetatea Hotin. La cetatea Bender și la palatul pîrcălabilor din citadela Orheiului Vechi autorul presupune că ar exista „ascunzători oarbe”.

Pentru capcanele subterane autorul citează Cetatea de Scaun de la Suceava, cetățile Neamț și Soroca și – cu rezerve, neavînd date sigure – Cetatea Nouă de lîngă Roman.

Majoritatea acestor amenajări speciale au avut un caracter mai mult ofensiv decît defensiv. Este clar că construcția și controlul lor presupunea un plan inițial bine

gîndit în detalii și o cunoaștere a topografiei locului. Autorul tezei a riscat cîteva supoziții privind anumite inițiative constructive ale posesorilor, ale arhitecților – responsabili de lucrări și ale localnicilor, care în timpuri nefaste puteau să ajungă nevăzuți în intra muros și, pentru un timp oarecare, să fie feriți de pericolul din afară.

În general, toate aceste construcții exterioare, interioare și speciale, sînt comparabile la acea vreme cu dispozitivele similare din Europa. Cei care le-au proiectat și edificat, cunoșteau la perfecție anumite procedee constructive defensive: bizantine, orientale, nord-, vest-, central-europene, otomane sau renașcentiste.

În **Încheiere** autorul propune *o sinteză a rezultatelor obținute* și formulează *concluziile finale*:

1. La sfîrșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea în Țara Moldovei, care anterior s-a servit mai mult de întărituri de pămînt și lemn, începe construcția centralizată a fortificațiilor de piatră. Acum este creat un sistem unitar de cetăți prin voința voievozilor Pentru I Mușat, Roman I Mușat și Alexandru cel Bun. El este perfecționat și amplificat în a doua jumătate a secolului al XV-lea de Ștefan cel Mare și pe la mijlocul secolului al XVI-lea de Petru Rareș. În componența lui intră cetăți voievodale de piatră, incinte urbane de pămînt și lemn, curți domnești și boierești, mănăstiri întărite ș.a. În anii 70-80 ai secolului al XV-lea acest sistem – cel mai puternic în Europa de Sud-Est – este comparabil cu cele mai evolute sisteme de apărare europene. Începînd cu mijlocul secolului al XVI-lea, Moldova intră în sfera de influență a Imperiului Otoman și renunță la construcția amenajărilor fortificate cu funcție preponderent militară.

2. În perioada de referință în spațiul investigat sînt identificate patru tipuri de apărare prin fortificații: „activă”, „pasivă”, „elasică” și „mascată”. Printre elementele defensive cele mai importante se numără valul de pămînt cu sau fără palisadă, zidul de piatră, turnul izolat, turnul de flancare și bastea; dintre metodele defensive – cea frontală orizontală, frontală verticală, metoda „cleștilor” și metoda „flancurilor”. Sistemele defensive specifice locului și timpului vizat sînt de asemenea variate, fiind atestate tipurile: parietal, sinuos, de turnuri izolate, de turnuri

de flancare și de bastei. Toate categoriile de cetăți sînt incluse în sistemul de fortificații al țării.

3. Există o strînsă interdependență între amenajările de apărare și alcătuirile urbane. Cetățile influențează asupra planimetriei construcției urbane. Ele contribuie la dezvoltarea procesului de urbanizare.

4. Ca puncte de sprijin militar sînt utilizate două tipuri de cetăți lucrate din pămînt și lemn: întărituri ale unor locuri strategice și fortificații de campanie. Ele au un caracter ocazional și sînt folosite un timp limitat.

5. Se construiesc diferite categorii de fortificații de piatră, printre care cele mai importante sînt cetățile – puncte de sprijin militar și sedii de garnizoane, înălțate la comanda puterii centrale. După caracteristicile tactico-strategice și indicii constructivi, majoritatea cetăților cu turnuri și bastei din Moldova, la momentul construcției sînt comparabile cu cele mai avansate ansambluri cu un sistem defensiv similar din Europa acelei epoci.

6. În dependență de forma planului, există două tipuri de bază ale fortificațiilor de piatră: regulat și neregulat. Cetățile neregulate sînt adaptate reliefului. Se detașează modelul cu donjon central, modelul cu donjon integrat în ziduri și modelul constantinopolitan. Aici sînt importante experiențele nord- și central-europene, precum și cele provenite din spațiul bizantin. Drept modele pentru fortificațiile de plan regulat, apropiat de cel rectangular, au servit amenajările defensive nord- și vest-europene de tip „castel”, cele bizantino-orientale, precum și cele orientale de tip „reședință fortificată”. Toate au ca sursă primară castrul roman. Fortificația de plan circular are ca prototip castelul renesanțist de tip central și antecedentele lui. Toate modelele de cetăți-„capete de serie” și cetăți-„unicate” ajung în Moldova prin intermediul meșterilor-constructori invitați de puterea centrală.

7. Domnia apelează la arhitecți din spații culturale diferite: bizantin, nordic, vest- și central-european, oriental. Arhitecții sînt secondați de zidari și salahori autohtoni. Poarta se servește, preponderent, de experiența constructivă din lumea musulmană și bizantină.

8. Procedeele de compoziție sînt diverse, toate accentuînd ideea inaccesibilității spațiului fortificat. Soluțiile spațial-volumetrice vădesc diverse influențe, sursa acestora fiind identificată în arhitectura fortificațiilor medievale din Europa de Nord, Centrală și Occidentală, Imperiul Bizantin, Orient și cea a castelelor epocii Renașterii.

9. Decorul în cetăți este modest, preocuparea majoră a făuritorilor fiind rezistența construcțiilor. Detaliile constructive, în primul rînd, accentuează inexpugnabilitatea obiectivelor. La capitolul „accesorii” pot fi semnalate elementele arhitecturale și decorative aparținînd goticului tîrziu, moldovenesc și transilvănean, arhitecturii orientale, bizantine, otomane și renaștentiste.

10. Materialele uzitate pentru edificarea cetăților moldovenești sînt diverse. În general, sînt preferate lemnul și piatra (piatra de calcar, gresia calcaroasă, șistul, tuful silicios, piatra de rîu ș.a.). Tehnica constructivă denotă împrumuturi bizantine, nordice, orientale, occidentale și otomane, toate acestea grefate pe experiența și măiestria zidarilor locali. În procesul edificării unor cetăți au fost utilizate principiile de proporționare și modulele constructive.

11. Studiul arhitecturii fortificate reclamă și „punerea în ecuație” a inscripțiilor oficiale și neoficiale, diverselor reprezentări și semne făcute pe zidurile cetăților (crestături, petroglife, grafite, compoziții sculpturale și plate ș.a.). Acestea au, pe de o parte, o semnificație decorativă, pe de alta – o valoare informativă. Ele puteau fi realizate atît de meșterii autohtoni, cît și de cei străini, invitați pe șantier de puterea centrală.

12. Toate elementele exterioare ale fortificațiilor sînt menite să bareze accesul inamicului și să asigure protecția spațiului intramuran. Zidurile sînt indispensabile tuturor cetăților de piatră. Ele sînt „îngroșate” începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea. Decorul lor este modest și contribuie la sublinierea monumentalității. Turnurile au diferite forme de plan, atestate atît în Orient, cît și în Occident. Le urmează „turnurile pline”, „semiturnurile” și „turnurile de artilerie”. Mai tîrziu apar terasele și platformele pentru artilerie, precum și basteile –

descoperiri ale inginerilor europeni din secolul al XV-lea și modalități eficiente de contracarare a tirului de artilerie. Aceste inovații ale artei fortificațiilor au ajuns în Moldova, probabil, cu concursul specialiștilor italieni. În construcția porților de acces au fost folosite soluții acreditate în arhitectura Orientului, Occidentului și Imperiului Bizantin. Particularitățile arhitecturale ale tuturor acestor dispozitive sînt un reflex al destinației lor.

13. Construcțiile interioare includ clădiri cu funcție administrativă, de locuit, religioasă, gospodărească ș.a. În arhitectura lor se depistează motivele gotice, bizantine și orientale. O decorație mult mai bogată au palatele domnești și ale comandanților militari. Pentru celelalte construcții se constată un vocabular plastic mai modest decît cel al edificiilor analoage nefortificate.

14. Potențialul defensiv de suprafață este conjugat cu cel subteran. Acesta din urmă se compune din spații inaccesibile pentru inamic: refugii, încăperi pentru adunarea oștii, galerii de evacuare, hrube, tainițe ș.a. Proiectarea și construcția lor presupune o bună cunoaștere a arhitecturii de apărare și a particularităților topografice. În acest sens, se pot bănui inițiative ale posesorilor, ale arhitecților – șefi de șantier și ale localnicilor.

În încheierea expunerii autorul avansează următoarele recomandări:

- să se facă cercetările preliminare pe teren în vederea localizării unor amenajări defensive dispărute (cetatea Tatarbunar, cetatea lui Iurghici, cetatea Chilia Veche ș.a.);

- să se organizeze săpăturile arheologice sistematice în zone mai puțin studiate ale monumentelor (Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Albă, citadela de la Orheiul Vechi, cetățile Chilia, Soroca, Bender ș.a.);

- să se efectueze dezvelirea unor vestigii arheologice și elevația parțială a unor fortificații (cetatea Șcheia, Cetatea Nouă de lângă Roman ș.a.);

- să se inițieze reconstituirea fragmentară sau integrală a unor fortărețe dispărute (cetatea Chilia ș.a.);

- să se asigure protecția monumentelor de arhitectură militară existente după

prevederile „Convenției despre protecția patrimoniului universal cultural și natural” elaborate de Organizația Națiunilor Unite la 16 noiembrie 1972;

- să se intervină, în scopul păstrării acestor monumente în bună stare, cu cele mai progresive metode de restaurare și conservare;

- să fie antrenate în eventualele lucrări de cercetare-restaurare-evaluare grupuri internaționale de specialiști, în a căror componență să intre reprezentanți din Republica Moldova, România, Ucraina și Turcia (prin „lucrări” se înțeleg expediții, ateliere de creație, școli de vară, șantiere arheologice, proiecte de restaurare, foruri științifice ș.a.);

- să se creeze complexe muzeale cu o infrastructură corespunzătoare în vederea valorificării cetăților sub aspect muzeistic;

- să se obțină includerea fortificațiilor Moldovei istorice în rute turistice tematice de importanță internațională („Cetățile Moldovei medievale”, „Cetățile lui Ștefan cel Mare”, „Cetățile de pe Nistru” ș.a.);

- să se realizeze broșuri, prospecte, pliante, filme, CD-uri ș.a. dedicate cetăților moldovenești în scopuri turistice și de popularizare;

- rezultatele actualei investigații să fie utilizate în învățământul superior și mediu de specialitate în Republica Moldova, România și Ucraina.

LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE PUBLICATE LA TEMA TEZEI

Monografii

1. *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară*. Chișinău: ARC, 1998, 210 p., 10 c.a.
2. *Белгород-Днестровская крепость. Исследование средневекового оборонного зодчества* (varianta rusă completată). Chișinău: ARC, 2001, 240 p., 12 c.a.
3. *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*. Chișinău: ARC, 2004, 372 p., 17 c.a.

Articole științifice

1. Aspecte din evoluția urbană și arhitecturală a orașului Chilia. *Historia Urbana*, 2, Sibiu, 1994, 2, p. 165-174, 0,5 c.a.
2. Enigma cetății Chilia. *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, 34, Iași, 1997, p. 385-392, 0,5 c.a.
3. Lăcașurile de cult ale unor cetăți moldovene. *Cronica Episcopiei Hușilor*, 4, Huși, 1998, p. 131-135, 0,4 c.a.
4. Кто построил Белгород-Днестровскую крепость. *Реставрація, реконструкція, урбоекологія*, Одеса – Б.-Дністровський, 1998, p. 75, 0,4 c.a.
5. Inscricții și reprezentări oficiale, semne lapidare și apotropaice de la Cetatea Albă. *Arta-98*, Chișinău, 1998, p. 62-66, 0,4 c.a.
6. Cetatea Albă – Cetatea Neagră. *Magazin istoric*, Serie Nouă, București, martie 1998, p. 37-38, 0,4 c.a.
7. Breslele meșteșugărești și topografia urbană a orașului Chișinău. *Historia Urbana*, 6, Sibiu, 1998, 1-2, p. 67-74, 0,5 c.a. (coautor A. Tofan).
8. Castel del Monte, precursorul arhitectural al cetății Soroca. *Cugetul*, Chișinău, 1998, 3, p. 23-26, 0,4 c.a.

9. К вопросу о топонимике города Белгорода-Днестровского. *Проблемы теории и истории архитектуры Украины*, 1, Одесса, 1999, p. 40-43, 0,4 с.а.
10. Porțile cetăților medievale din Moldova. *Historia Urbana*, 7, Sibiu, 1999, 1-2, p. 27-36, 0,4 с.а.
11. Din nou despre enigma cetății Chilia. *Arta 1999-2000*, Chișinău, 2000, p. 11-18, 1 с.а.
12. Ренийские укрепления. *Проблемы теории и истории архитектуры Украины*, 2, Одесса, 2000, p. 10-15, 0,4 с.а.
13. Subteranele și taințele cetăților din Moldova. *Destin românesc*, an. VII, Chișinău-București, 2000, 1, p. 9-14, 0,3 с.а.
14. Самая загадочная надпись Белгород-Днестровской крепости. *Stratum plus*, 6, Санкт-Петербург–Кишинев–Одесса, 2000, p. 260-265, 0,5 с.а.
15. Chilia – „Troia” românească. Date noi privind localizarea Chiliei. *Destin românesc*, an. VIII, Chișinău-București, 2001, 3, p. 13-33, 1,5 с.а.
16. Palatele fortificate și locuințele comandanților militari din fortificațiile Moldovei istorice. *Arta-2001*, Chișinău, 2001, p. 12-14, 0,3 с.а.
17. Еще раз о «мастере» Федорке – строителе Белгород-Днестровской крепости. *Проблемы теории и истории архитектуры Украины*, 3, Одесса, 2001, p. 26-31, 0,5 с.а.
18. O cetate de factură bizantino-orientală. *Sub zodia Vătășianu*, Cluj-Napoca, 2002, p. 55-57, 0,3 с.а.
19. Morfologia turnurilor cetăților medievale din Moldova. *Arta-2002*, Chișinău, 2002, p. 31-34, 0,4 с.а.
20. Imaginea orașului Chilia în lumina surselor documentare din secolele XVI-XVIII. *Historia Urbana*, 10, Sibiu, 2002, 1-2, p. 25-40, 0,5 с.а.
21. Cetatea Tighina-Bender. *Patrimoniul cultural al județului Tighina*, Chișinău, 2003, p. 110-115, 0,4 с. а.
22. Semnele apotropaice în cetățile medievale. *Artă, istorie, cultură. Studiu în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, 2003, p. 107-110, 0,2 с.а.

23. Contribuția lui Ștefan cel Mare la edificarea complexelor de apărare de la Cetatea Albă și Chilia. *Sesiunea Națională de Comunicări Științifice „85 de ani de la unirea Bucovinei cu România”*, Suceava, 2003, p. 9, rezumat.

THE DEFENSIVE ARCHITECTURE OF MEDIEVAL MOLDAVIA (the middle of the 14th century – the middle of the 16th century)

The present work is dedicated to the architecture of medieval fortresses, which had the supreme significance in the defensive system of Moldavia during the most heroic period in its history. These are the Ruling fortress from Suceava, the New Roman fortress, the citadel of Orheiul Vechi, Neamț, Cetatea Albă, Chilia, Soroca, Hotin, Țețina, Tatarbuniar, Tighina (Bender) and other fortresses. Among their building owners are such Moldavian princes as Petru I Mușat, Roman I Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Turkish sultan Süleyman the Magnificent and other. By their architectural, constructive and artistic qualities Moldavian fortresses of 70-80s of the 15th century can be compared to the best samples of medieval military architecture. In plus the defensive system of the country is the strongest in South-Eastern Europe.

In order to get an objective image of military building of Moldavia were used different categories of primary sources, scientific publications as well as materials, stored in archives, libraries, museums of the Republic of Moldova, Romania, the Ukraine, Russia, Austria, Poland and Turkey. „Castellology” „data bank” was replenished with the help of new, previously not published, archaeological, archive and in-situ data, thanks to the discoveries of the author in the fields of fine arts, architecture, history or epigraphy, by means of classification and comparison of already known and new information, using certain system and methods of investigation etc.

In the work was for the first time in detail studied architecture of Moldavian fortresses (architectural-planning and compositional-spatial solutions, typological and

stylistic characteristics etc.). Special attention was paid to construction materials and methods of building of defensive units. Questions concerning ascription and dating of certain constructions were touched upon.

For the first time was undertaken architectural and typological analysis of stone fortifications of Moldavia, which incorporate the best traits of medieval military architecture. Moldavian fortifications incorporate northern, central and west European types of architecture, Oriental and Byzantine architecture, as well as Renaissance architecture. Evolution and typological series were presented, visual groups of fortresses-analogues were presented also. The base models were defined and were also routed the ways of their penetration into Moldavian principality.

In the dissertation appear new data referring to plans, sections and exterior of fortifications, to interior decoration, secret passages, memorable inscriptions, lapidary and protective signs etc. Information about masters and organisers of construction works was also given in the work.

The results of this work can be used for restoration and reconstruction of a number of fortresses of the Republic of Moldova, Romania and the Ukraine. They also can be of use for specialists of Middle Age as well as for those who are interested in monuments of medieval architecture.

ОБОРОННАЯ АРХИТЕКТУРА СРЕДНЕВЕКОВОЙ МОЛДАВИИ (середина XIV в. – середина XVI в.)

Настоящая работа посвящена архитектуре средневековых крепостей, имеющих первостепенное значение в оборонной системе Молдавии в самый героический за всю ее историю период. Это Сучавская Стольная крепость, Новая Романская крепость, цитадель Старого Орхея, Нямецкая, Белгородская (Четатя Албэ), Килийская, Сорокская, Хотинская, Цецинская, Татарбунарская, Тигинская (Бендерская) и др. крепости. Среди их заказчиков числятся молдавские господа Петру I Мушат, Роман I Мушат, Александр Добрый, Стефан Великий, Петру Рареш, турецкий султан Сулейман Великолепный и др. По своим архитектурным, конструктивным и художественным характеристикам молдавские крепости 70-80 гг. XV в. не уступают лучшим образцам средневекового зодчества, а оборонная система страны самая мощная в Юго-Восточной Европе.

Для получения объективной картины военного строительства Молдавии использованы различные категории первоисточников, научные публикации, а также материалы хранящиеся в архивах, библиотеках, музеях Республики Молдова, Румынии, Украины, России, Австрии, Польши и Турции. Пополнение «банка данных» «кастеллологии» происходит за счет новых, ранее не опубликованных археологических, архивных и натуральных данных, за счет открытий автора в области искусствоведения, архитектуры, истории или эпиграфики, за счет систематизирования и сопоставления уже известной и новой информации, за счет применения определенной системы и методов исследования и др.

В работе впервые детально изучена архитектура молдавских крепостей (архитектурно-планировочные и композиционно-пространственные решения, типологические и стилистические характеристики и др.). Уделено внимание строительным материалам и методам возведения укрепленных объектов.

Затронуты вопросы, касающиеся атрибуции и датирования отдельных сооружений.

Впервые проводится архитектурный и типологический анализ каменных укреплений Молдавии, сочетающих лучшие качества средневекового военного зодчества. Молдавские твердыни включают в себя черты северно-, центрально- и западно-европейской архитектуры, восточной и византийской архитектуры, а также архитектуры эпохи возрождения. Представлены эволюционный и типологический ряды молдавских крепостей, а также визуальные группы крепостей-аналогов. Определены базовые модели-образцы и прослежены пути их проникновения в Молдавское княжество.

В диссертации фигурируют новые данные, относящиеся к планам, разрезам и внешнему облику укреплений, декору интерьеров, секретным ходам и тайницам, памятным надписям, лапидарным и охранным знакам и др. Приводятся также сведения о мастерах-«горододельцах» и организаторах строительных работ.

Результаты настоящего исследования могут быть использованы при реставрации и восстановлении целого ряда крепостей Республики Молдова, Румынии и Украины. Они будут полезны и специалистам медиевистам, а также всем тем, кто интересуется памятниками средневековой архитектуры.

CUVINTELE-CHEIE ALE TEZEI

cetatea – cetatea moldovenească – arhitectura cetăților moldovenești – arhitectura de apărare din Moldova

fortress – moldavian fortress – architecture of moldavian fortress – military architecture of Moldavia

крепость – молдавская крепость – архитектура молдавских крепостей – оборонная архитектура Молдавии

